

Валентина Харламенко,
Тарас Олефіренко

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ

У статті розглядаються теоретичні підходи до проблеми професійного становлення вчителя, професійного розвитку педагога, педагогічної компетентності як головного компоненту підсистеми професіоналізму діяльності вчителя; аналізуються перераховані дефініції, обґрунтовуються концептуальні положення професіоналізації вчителя, їх взаємозв'язок.

Ключові слова: професіоналізація, професіоналізм, професійне становлення вчителя, педагогічна компетентність, концептуальні положення професіоналізації вчителя, підсистема професіоналізму діяльності вчителя.

Пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку Української держави є система освіти, в якій провідна роль належить учителю. Саме від його професіоналізму, компетентності, досвіду, педагогічної майстерності залежить успіх освітянської справи.

Зазначимо, що формування сучасного конкурентоспроможного фахівця передбачає його становлення, як суб'єкта фахової діяльності, на всіх етапах професіоналізації. Необхідність детального вивчення змісту та механізмів професійного зростання вчителя, що зумовлюється як науковими, так і практичними запитамми, надає актуальності проблемі аналізу методологічних підходів до процесу професіоналізації вчителя.

Теоретичною основою концепції професійного становлення особистості стали дослідження К. Абульханової-Славської, В. Ананьєва, Б. Ломова, М. Нечаєва, Г. Суходольського, Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Божович, В. Щадніркіова, А. Деркача, Є. Зеєра, І. Кона, Л. Мітіної. Великий вплив на проектування концепції досліджуваної проблеми мали праці Л. Бодальова, Ю. Забродша, Є. Клімова, М. Пряжнікова, С. Чистякової.

Мета статті – теоретичний аналіз підходів до процесу професійного становлення вчителя, педагогічної компетентності як головного компоненту підсистеми професіоналізму діяльності вчителя; проаналізувати перераховані дефініції, обґрунтувати концептуальні положення професіоналізації вчителя, показати їх взаємозв'язок.

Знання особливостей професійного становлення дозволяє людині усвідомлено проектувати власну професійну біографію, вибудовувати свою історію. На думку вчених педагогічний професіоналізм – це етап самоактуалізації вчителя в професії, що виявляється в усвідомленні

педагогом можливостей виконання професійних обов'язків, пошуки і утвердження індивідуальності, професійний саморозвиток.

У своїх дослідженнях Л. Мітіна, порівнюючи особистісний професійний розвиток вчителя, визначає взаємозв'язок професійного та особистісного розвитку, в основі яких лежить принцип саморозвитку, що детермінує здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність у предмет практичного перетворення, що приводить до творчої самореалізації. Вона виділяє три стадії професіоналізації: адаптацію, становлення та стагнацію, а професійний розвиток як безперервний процес самопроєктування особистості який дозволяє виокремити три стадії її перебудови: самовизначення, самовираження і самореалізацію. О. Щотка пов'язує особистісний розвиток з професійним, розглядаючи їх у контексті професійного становлення. На думку автора, професійне становлення – це динамічний багаторівневий процес, що займає значний період життєвого шляху і не зводиться лише до професійного навчання. Перехід до кожної наступної стадії закладається на попередній і супроводжується виникненням у суб'єкта низки суперечностей. Концепція Є. Зеєра дозволяє говорити про «життєвий шлях» професіонала, оскільки вона включає основні етапи від її початку і до вершини і включає п'ять стадій професіоналізації, а саме: оптація – вибір професії з урахуванням індивідуально-особистості і ситуативних особливостей; професійна підготовка – придбання професійних знань, навичок і вмій; професійна адаптація – входження в професію, освоєння соціальної ролі, професійне самовизначення, формування якостей і досвіду; професіоналізація – формування позицій, інтеграція особистісних та професійних якостей, виконання обов'язків; професійна майстерність – реалізація особистості в професійній діяльності.

У результаті аналізу різних уявлень про процес професіоналізації, можна виділити два різних підходи до визначення його сутності. Перший підхід пов'язаний з розвитком і саморозвитком особистості, а другий – з «вписуванням» людини в ту чи іншу систему професійної діяльності. Однак, об'єднуючим різні підходи до дослідження професіоналізації, є положення про взаємний вплив індивідуальних особливостей людини і соціокультурного середовища, про етапність процесу, про залежність особистісного розвитку і професійного становлення.

Розгляд професіоналізації як двостороннього процесу, з одного боку, входження людини в професійне середовище, засвоєння їм професійного досвіду, оволодіння стандартами і цінностями професійної спільноти, а з іншого, як процесу активної реалізації себе, безперервного професійного саморозвитку, дозволило виділити три напрямки його дослідження: змістовне, динамічне та інституційний. Змістовне включає дослідження двох сфер розвитку професіонала – діяльності та її суб'єкта, і тісно пов'язане з динамічним, яке описує стадіальність процесу, його протяжність і місце в системі координат життєвого шляху. Динамічний і змістовний аспекти взаємодіють у певному соціальному полі, яке

представлене соціальними інститутами і групами, послідовно включаються в професійний розвиток. Для виявлення змістовних характеристик процесу професіоналізації необхідно, перш за все, дати визначення категорій: «професіонал», «професіоналізація». Отже, «Професіонал» – характеристика людини, що виражається в його здатності вийти за межі власної діяльності для її аналізу, оцінки та подальшої організації. «Професіоналізація» як категорія відображає процес саморозвитку людини протягом життя, у рамках якого відбувається становлення специфічних видів суб'єктної активності особистості на основі розвитку і структурування сукупності професійно орієнтованих її характеристик, які забезпечують реалізацію функцій і регуляції в конкретних видах діяльності та на етапах професійного шляху [5].

Проблема становлення професіонала – це особистісний і соціальний розвиток майбутнього фахівця як суб'єкта соціальної дії. Сучасний професіонал має бачити свою професію у всій сукупності її соціальних зв'язків, розуміти зміст і специфіку професійної діяльності, орієнтуватися у колі професійних завдань, вирішувати їх у змінених соціальних умовах.

Професіоналізацію можна розглядати як сходження до вершин професії, як процес нелінійного, імовірнісного професійного становлення особистості який охоплює тривалий період онтогенезу людини з початку розвитку професійно-орієнтованих інтересів і схильностей, проходить крізь усе життя і завершується з припиненням професійної діяльності [4, с. 58].

Значної уваги заслуговує концепція розвитку професіонала, заснована та доповнена ідеями професійного розвитку особистості. На думку А. Деркача, В. Зазикіна поняття професійного розвитку та професіоналізації різняться між собою. Так, професійний розвиток розуміється як процес руху людини до професіоналізму, а професіоналізація – як процес становлення професіонала [1, с. 286].

Деталізуючи підсистему професіоналізму діяльності вчителя, Н. Кузьміна вказує на гармонійне поєднання високої професійної компетентності і майстерності із залученням розвинених професійних вмінь та навичок. Визначаючи педагогічну компетентність головним компонентом підсистеми професіоналізму діяльності вчителя, вчений виокремлює такі її аспекти, як: спеціальну предметну компетентність в галузі навчальної дисципліни, що викладається; методичну компетентність як володіння способами формування знань, вмінь та навичок учнів; диференційно-психологічну компетентність тобто знання вчителем мотивів, здібностей і спрямованості, проявів індивідуальності школярів; соціально-психологічну компетентність – обізнаність в сфері процесів спілкування, способів налагодження в ньому конструктивної взаємодії [3, с. 90]. Професіоналізм особистості та її діяльності еднають тісні діалектичні функціональні зв'язки. Підсистема професіоналізму особистості містить вимоги до рівня розвитку різних характеристик і властивостей суб'єкта праці, які суттєво визначають високу ефективність професійної діяльності. Зокрема, до складу цієї підсистеми відносяться

загальні і парціальні здібності, професійно важливі якості, рефлексивна культура, творчий потенціал особистості. Вчена підкреслює, що професіоналізація вчителя багато в чому зумовлена адекватними мотивами професійних досягнень і професійної самореалізації.

У ході професіоналізації особистості формується підсистема продуктивної Я-концепції, зміст якої сприяє досягненню професіоналізму. Я-концепція тлумачиться як неповторна система уявлень суб'єкта про самого себе, на основі чого він буде свої відносини і взаємодії, і виражається у уявленнях про теперішні свої якості (Я-теперішнє), орієнтирах щодо себе в майбутньому (Я-ідеальне), конкретних намірах щодо зміни себе в майбутньому (Я-динамічне) [1, с. 275]. А. Деркач, Н. Кузьміна формулює наступні фактори, що визначають зміст передстартового періоду розвитку професіоналізму особистості: задатки, загальні і спеціальні здібності, обдарованість; умови сімейного та шкільного виховання; стан розвитку суспільства, престиж професіоналізму; можливість отримання освіти людиною, доступ до культурних цінностей [1, с. 3].

Отже, аналіз поглядів А. Маркової та Н. Кузьміної щодо проблеми професіоналізації вчителя засвідчив наявність ряду як спільних, так і відмінних ознак. Зокрема, ключовим поняттям підходу А. Маркової є професійна компетентність вчителя, яка поєднується з його фаховою спрямованістю та самосвідомістю. У процесі освоєння професії вчитель все більше занурюється в професійне середовище. Наступає стадія первинної професіоналізації і становлення фахівця. Подальше підвищення кваліфікації, індивідуалізація технологій виконання діяльності, вироблення власної професійної позиції, висока якість і продуктивність праці приводять до переходу особистості на другий рівень професіоналізації, де відбувається становлення професіонала. На цій стадії професійна активність поступово стабілізується, рівень її прояву індивідуалізується і залежить від особливостей особистості. Але в цілому кожному представникові професії властивий свій стійкий і оптимальний рівень професійної активності [5]. І лише частина вчителів, що володіють творчими потенціями, розвиненою потребою в самореалізації, переходить на наступну стадію професійної майстерності і становлення акме професіоналів. Для неї характерні висока творча і соціальна активність вчителя, продуктивний рівень виконання професійної діяльності. Перехід на стадію майстерності змінює соціальну ситуацію, кардинально міняє характер виконання професійної діяльності, різко підвищує рівень професійної активності особистості.

Отож, професіоналізацію вчителя ми можемо розглядати як: процес становлення професіонала. Цей процес включає: вибір вчительської професії з урахуванням власних можливостей і здібностей; засвоєння правил і норм професії; формування й усвідомлення себе як професіонала: розвиток своєї особистості засобами професії, дослідження й перетворення реальної дійсності; процес входження людини в професію.

Професіоналізація вчителя – це цілісний безперервний процес становлення особистості фахівця, який починається з моменту вибору професії, триває протягом усього професійного життя людини; як спосіб отримання соціального статусу через професію. У рамках даного визначення професіоналізація розуміється як процес, за допомогою якого посада формує претензію на статус і, отже, винагороду та привілеї професії.

Узагальнюючи ці визначення, можна зробити висновок про те, що у широкому значенні професіоналізація вчителя являє собою процес, у результаті якого у працівника формується об'єктивна (наявність знань, умінь, навичок та професійно важливих якостей) і суб'єктивна (усталена адекватна мотивація) готовність до педагогічної діяльності. Професіоналізм є результатом цього процесу, показником успішності його здійснення, якісною характеристикою фахівця.

Отож логічно, що в основі професіоналізації ми виділяємо наступні концептуальні положення: професійне становлення особистості має історичну і соціокультурну обумовленість; процес професійного становлення особистості індивідуально своєрідний, неповторний, проте в ньому можна виділити якісні закономірності; навчальна і професійна діяльність дозволяють людині реалізувати себе, сприяють самореалізації особистості; ядром професійного становлення є знаходження особистісного сенсу в професії – професійне самовизначення; індивідуальна траєкторія професійного життя людини.

Таким чином, з одного боку, процес професіоналізації набуває певного ступеня завершеності в разі досягнення особистістю професійної зрілості, яка характеризується набуттям високої професійної майстерності і статусу, а з іншого боку, професіоналізація триває протягом усього професійного життя людини, оскільки удосконалення професійної майстерності і розвиток професіоналізму не обмежено часовими рамками.

Отже, теоретичне дослідження засвідчило, що професіоналізацію можна розглядати як сходження до вершин професії, як процес нелінійного, професійного становлення особистості, як процес становлення професіонала, як процес і результат системних перетворень особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М. : «МОДЭКС», 2004. – 752 с.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учебник для вузов / И. А. Зимняя. – М. : Логос, 2002. – С. 155.
3. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М. : Высшая школа, 1990. – 119 с.
4. Маркова А. К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А. К. Маркова // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 55–63.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : «Знание», 1996. – 308 с.